

INTEGRAČNÉ JAVY ZVUKOVEJ A TVAROSLOVNEJ ROVINY V NÁREČIACH NA ČESKO-POLSKO- SLOVENSKOM POMEDZÍ¹

Anna Ramšáková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

INTEGRATIONAL PHENOMENA AT THE PHONOLOGICAL AND MORPHOLOGICAL LEVELS IN DIALECTS ON THE CZECH-POLISH- SLOVAK BORDER

Abstract

In the region of upper Kysuce several developmental tendencies or dialect types have been and continue to be in contact. Simultaneous with this fact, the position of the Kysuce dialect creates conditions for a certain degree of fossilization of the original form of the dialects. The aim of this paper is to show phenomena at the phonological and morphological levels of the dialects in the upper Kysuce, Czech and Polish Tešínsko.

Key words: Slavic Linguistic Atlas, boundary, dialect, phonology, morphology

Bohatý výskum Eugena Paulinyho v oblasti bádania slovenského jazyka, podstaty a princípov jeho fungovania, je aj dnes, keď si pripomínáme 100. výročie narodenia tejto vynikajúcej osobnosti slovenskej jazykovedy, príkladom a neustálym zdrojom inšpirácií. Svoju vedeckú erudovanosť prezentoval aj na rokovaniach Medzinárodného komitétu slavistov.

Medzinárodný výskumný projekt *Slovanský jazykový atlas*, ktorý pokračuje i v súčasnosti a participujú na ňom odborníci z oblasti dialektológie a historickej lingvistiky všetkých slovanských jazykov, sa stal prostriedkom areálovej identifikácie prirodzených zmien v jazykoch slovanského jazykového areálu. Pri vypracúvaní cieľov projektu sa neustále odhaľujú ďalšie možnosti využitia a spracovania získaného materiálu, ktorý poskytuje priestor na utváranie predstavy o vzťahu jazyka a spoločnosti, o kultúrnej histórii, o dejinách a o spoločenských pomeroch príslušného slovanského

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantových projektov VEGA 2/0163/11 *Slovanský jazykový atlas* a VEGA 2/0103/11 *Slovník slovenských nářečí*.

národa, ale i všetkých slovanských národov ako celku. Poskytuje tiež priestor na identifikáciu interkultúrnych kontaktov v makroareáloch slovanských jazykov a ich odraz v jazyku. Prehodnocovaním pôvodných kritérií pod vplyvom interkultúrnych kontaktov možno postihnúť fenomenológiu jazyka (Žigo, 2012b, s. 29) a premietnuť ju do vydania osobitného zväzku *Slovanského jazykového atlasu* (Žigo, 2012a). S ohľadom na rozdiely, v ktorých sa odrážajú základné vývinové historické procesy a ich spoločné východisko – praslovanský stav –, pre potreby projektu kolektív odborníkov dopel k výberu súboru skúmaných diferenčných javov zhrnutých do 3454 otázok (pozri *Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa*, 1965). Počas systematicky pripraveného terénneho výskumu v rokoch 1961 – 1973 poverení explórátori získavali jazykový materiál v sieti 853 výskumných lokalít slovanského sveta. Zabezpečili tým dostatočnú materiálovú bázu na spracovanie javov z oblasti hláskoslovia, tvaroslovia, lexiky, tvorenia slov, sémantiky, prozódie a syntaxe.

Nasledujúca štúdia, ktorá opisuje pôvod, vývin a súčasný stav vytypovaných hláskoslovných a tvaroslovných javov, je iba drobným zrnkom na poli snáh vedcov utvárať a nadobúdať čo najúplnejší možný obraz o stavbe, vývine a všeobecných princípoch fungovania slovanských jazykov (nárečí). Je snahou opísať, identifikovať a pokúsiť sa čiastočne vysvetliť podstatu prirodzených vývinových procesov morfológických štruktúr – deklináčného systému (výsledku konvergentných a divergentných vývinových tendencií) vo vybraných skupinách dialektov na česko-poľsko-slovenskom pomedzí.² Jazyková situácia v týchto nárečiach je neraz zdalivo komplikovaná. Ich základným znakom je ich dávny spoločný pôvod. Ale aj súčasný stav, ktorý je odrazom ich vzájomného dlhodobého územného kontaktu a utvárania rôznych uzavretých geopolitických celkov so svojou vlastnou kultúrou, hospodárstvom a dejinami.

Východiskový materiál – tvaroslovie

Postihovanie skutočných zmien morfológických štruktúr konkrétneho jazyka, s uchopením podstaty jeho vývinových tendencií, nemožno uskutočňovať bez bezprostrednej súvislosti s výskumom jeho fonológických štruktúr.

Po zániku jerov (10. – 11. stor.) vo vývine deklinácie substantív v slovanských jazykoch (nárečiach) začalo nadobúdať dominantnú úlohu významové kritérium – vzťah prirodzeného a gramatického rodu. Kategória gramatického rodu, ako je všeobecne známe, sa stala princípom vnútorného vydeľovania substantív a v zásade sa zachováva dodnes. Kľúčovou tendenciou uplatňujúcou sa vo vývine deklinácie substantív, ako sa ukázalo, bolo vyrovnávanie tvarov podľa princípu analógie. Dochádzalo k vyrovnávaniu niektorých tvarov v pádoch podľa gramatických rodov v rámci singulárnych tvarov, ku vzniku pádových dvojíc v rámci jednej skupiny substantív (napríklad životných maskulín), respektíve medzi všetkými skupinami substantív (napríklad genitív plurálu všetkých substantív).

² Názvy poľských a českých obcí uvádzame v ich pôvodnej grafike.

Priestor sliezskopoľských³ a poľských sliezskych nárečí⁴, ale predovšetkým poznanie týchto dialektov sa stalo dôležitou súčasťou pri vysvetľovaní vývinových tendencií aj v kysuckých⁵ goralských⁶ a kysuckých pomedzných⁷ dialeктоch (podrobnejšie Krajčovič, 1988, s. 232 – 234; Ramšáková, 2010, s. 36, 318).

V uvedenom, relatívne vymedzenom jazykovom (nárečovom) území – v troch nárečových typoch, si štúdia podrobnejšie všíma výskyt súčasných striednic za praslovanské nosovky **o*, **e*. Za praslovanskú nosovku **e* v tvaroch nominatívu a akuzatívu singuláru neutier pôvodných *nt*-kmeňov deklinačného typu *čel'e* (Ramšáková, 2010, s. 181 – 196, 242 – 246) a za **o* v tvaroch akuzatívu singuláru feminín pôvodných *a*-kmeňov deklinačného typu *baba* (Ďuricová, 2002, s. 43 – 44, 101; Ramšáková, 2010, s. 116, 154 – 156, 242 – 274, 314 – 316). V tejto súvislosti, už po preštudovaní poznatkov jazykovej (nárečovej) situácie vo vytypovaných oblastiach, nemožno tiež obísť tvary prvej osoby singuláru prézenta v skupine pôvodne tematických slovies. A to i napriek tomu, že proces vývinu nosových hlások v uvedených tvaroch substantív a slovies bol v jednotlivých skupinách dialektov rozdielny, avšak s rovnakým výsledkom.

Súčasná striednica za praslovanské nosovky **o*, **e* v češtine, poľštine a slovenčine

Praslovanské nosovky **o*, **e* sa v češtine a slovenčine nezachovali. Približne v druhej polovici 10., alebo začiatkom 11. storočia sa denazalizovali. Na väčšine územia českého národného jazyka z **o* (dlhého i krátkeho) vznikol vokál *u* (ktorý prešiel ďalšími nárečovými zmenami), napríklad **rōka* > *ruka*, **bōdq* > *budu*, ale tiež *mōka* > *múka* > *mouka*. Z **e* (dlhej i krátkej) vzniklo *ä* a pred tvrdou hláskou depalatalizáciou prešlo do *a*, napríklad **męso* > *mäso* > *maso*, **svętyjъ* > *svätý* > *svatý*. Pred mäkkou spoluhláskou, pred spoluhláskou *k* a v koncovke sa *ä* zachovalo dlhšiu dobu a neskôr sa zmenilo na *ě*, napríklad **pęť* > *p'ät'* > *pět*, **mękъkyjъ* > *m'äkký* > *měkky*, ale tiež **zajęcъ* > *zajęc* > *zajiec* (> *zajíc*) a iné. V substantívach, ktoré označujú mláďatá a ktoré patria do skupiny tvarov deklinačného typu *kuře*, vzniklo *ä*, ktoré na

³ Sliezskopoľskými nárečiami sa hovorí na súčasnom území Českej republiky v širšom okolí Bohumína, Tešina a Jablunkova (prechodný pás česko-poľských nárečí).

⁴ Poľskými sliezskymi nárečiami označujeme dialekty v priľahlom pruhu obcí v Poľsku. Typovo (vývinovo) sú späté so sliezskopoľskými nárečiami na území Čiech.

⁵ O poznaní nárečí na Kysuciach ešte i v súčasnosti možno hovoriť ako o jednom z mála bielych miest v slovenskej (slovanskej) dialektológii.

⁶ Na súčasnom území Slovenska sa kysuckými goralskými nárečiami hovorí na severe, resp. severovýchode od mesta Čadca smerom k poľským hraniciam v obciach Skalité, Čierne, Ošednica, Svrčinovec, v prímestských častiach súčasného mesta Čadca – v Horelici (v osadách U Veščary, U Hanuščáka, U Lemeši, U Mravca, U Kozuba, U Beleša, U Drláka, U Matlucha, U Nemčáka, U Brindzary), ktorá bola samostatnou obcou do roku 1943, v Čadečke (v jej historicky pôvodnej časti, v osadách U Mašli, U Ramši, U Šimčíska, U Králi) a v Milošovej (osada Dejovka, v súčasnosti iba s výskytom rezidui).

⁷ Hornokysuckými pomedznými nárečiami sa hovorí na území povodia horného toku Kysuce v línii od Čadce na západ k moravsko-slovenskej hranici v lokalitách: Makov, Vysoká nad Kysucou, Korňa, Kornica, Klokočov, Turzovka, Olešná, Podvysoká, Staškov, Dlhá nad Kysucou, Raková.

prevažnej časti územia neskôr splynulo s *ě* a dalo *e*, napríklad *porse* > *pras'ä* > *prasě* > *prase* (Balhar et al., 2005, s. 139).

Pestrá situácia s ohľadom na výskyt súčasných striednic za praslovanské nosové samohlásky je vo východných okrajoch Sliezska. V prechodných česko-poľských nárečiach (pozri poznámku pod čiarou č. 3) sa nosové samohlásky čiastočne vyskytujú. Je všeobecne známe, že ich výskyt a výskyt ich striednic nie je priamym pokračovaním praslovanských nosoviek. V nadväznosti na poľštinu v skupine sledovaných nárečí došlo k prehodnoteniu nosových samohlások v závislosti od kvantity. Za pôvodne krátke **o* alebo **ę* sa vyskytuje reflex *ę* a v súčasnosti sa v uvedenom priestore v ojedinelých prípadoch vyslovuje skutočná nosová samohláska (ktorej výslovnosť kolíše medzi hláskou *e*-ovou a *y*-ovou), napríklad v tvaroch *m'ys*, *gys'* (Balhar et al., 2005, s. 139; Bělič, 1968, s. 75; Kellner, 1949, s. 11, bod 5Ad; Kellner, 1946, s. 53, bod 3), alebo hláska *e* s veľmi slabou nazalizáciou, napríklad *cele* (tele). V iných prípadoch sa staršie *ę* dekomponovalo: *ę* > *em* (*en*) a následne prešlo zmenou *eN* > *yN*, napríklad v tvaroch *rynka*, *jařymb'ina*, *kořlyn/kořlym* (kúzle), v tvaroch akuzatívu singuláru feminín *kočkym* (kočku), *kařym*, *babym*, *kurčym* a v tvaroch prvej osoby singuláru prézenta *ņesym* (nesu). Pôvodne dlhé nosovky **o* alebo **ę* splynuli do nosového *o*, ktoré sa dekomponovalo do zoskupenia *-om* (*-on*) a prešlo ďalšou zmenou *oN* > *uN*. Uvedený stav dokumentujú tvary tretej osoby plurálu prézenta *neso(tb)* > *ņesum*, táto zmena sa vyskytuje aj vo vnútri slov, napríklad *vęza'ti* > *v'unza'ć*. Ojedinele sa vyslovuje nosová samohláska (predovšetkým vo vnútri slov pred sykavkou), napríklad *v'unza'ć*, *guřor* alebo samohláska *o* so slabou nazalizáciou, napríklad v inštrumentáli singuláru feminín *krovę/krovum* (Hradiště, okres Karviná, s kolísaním výslovnosti medzi hláskou *o*-ovou a *u*-ovou) (ibid.).

Bohatú paletu súčasných reflexov za praslovanské nosovky v priestore súčasného českého Sliezska uzatvára vytypovaná skupina obcí v okolí Bohumína, v nárečí ktorých sa za pôvodne krátke nosovky vyskytuje pravidelná striednica – ústna samohláska *-a*, o ktorej podrobnejšie píšeme v nasledujúcej podkapitole.

Na území poľských nárečí nedošlo k zániku nosoviek. V starej poľštine a poľských nárečiach došlo k ich zblíženiu, zmiešaniu a napokon k tendencii k ich splynutiu do jednej nosovky *a*, ktorá mala platnosť krátkej i dlhej fonémy. Približne v 15. storočí došlo k prechodu kvantity v novú kvalitu a v krátkej pozícii sa ustálilo *ę* (*pięć*, *ręka*, *gęba*, *pięśc*) a v dlhej pozícii *o*, v spisovnej poľštine *a* (*miesiąc*, *mąka*, *ząb*, *sąsiad*) (Lamprecht, 1987, s. 129 – 130, 169; *Mały atlas gwar polskich*, 1963, mapy č. 261 – 281).

Obdobne ako v sledovaných dialektoch na území súčasnej Českej republiky a Slovenska aj v lašských nárečiach na území súčasného Poľska praslovanské nosovky **o*, **ę* „wymieniły się na samogłoski ustne, sąsiadujący zaś z nimi dialekt śląski zgodnie z właściwościami języka polskiego zachował nosowość samogłoskowych kontynuantów **o*, **ę* przed szczelinowymi, względnie rozłożył je na samogłoskę ustną i spółgłoskę nosową o takim miejscu artykulacji, jakie ma następująca po nich spółgłoska zwarta“ (Dejna, 1953, s. 115). Izoglosa, ktorá delí územie bez výskytu nosoviek od územia s výskytom nosoviek (aj v dekomponovanej podobe), je jednou

zo základných línií, ktorá vymedzuje územie lašských nárečí. V skupine lašských dialektov na súčasnom území Poľska sa vyskytujú nosovky iba v niektorých lexikálnych výpožičkách, napríklad *grządziel*, *wątroba*, *gęba* a iné, vo vnútri slova je za **ɔ* reflex *u*, napríklad *husle*, *sušet*, *huś*, *zup*, *ruka* (ibid.).

V sliezskych nárečiach na území súčasného Poľska sa nosovosť zachováva, praslovanské **ɔ* „w pozycji nieskróconej przeszło w *ŭ* lub *ŭN*, napríklad *zŭmp*, *mŭnka*, *okrongŭy*, ... Natomiast dawne **ɔ* skrócone dało inny, a przy tym niejednakowy dla wszystkich terenów kontynuant samogłoskowy“ (Dejna, 1953, s. 116 – 117). Severná časť poľsko-lašského územia „tak zresztą jak cały prawie północny Śląsk od wsi Trębaczów, Głuszyna, Skalęgi, Gola, Krzańcowice po linie Rogowy – Pszów – Czechowice – Żyglin, jak podaje prof. Nitsch, wymieniły skrócone ps. *-*ɔ*- na *ɔ*, *aN*...“ (Dejna, 1953, s. 117). Na sever od Bohumína na území súčasného Poľska v obciach Krzyżanowice, Roszków, Rudeszwałd, Chałupki, Olza, Buków, Studzienna sa za **ɛ* vyskytujú reflexy *ɤ*, *ɤN* vo vnútri slova, napríklad *gɤś*, *gɤsty*, *zɤmby*, *dɤmby*, *rynka*, *chɤńć* a iné. Za **ɔ* (okrem obce Studzienna) sa vo flexii vyskytuje otvorená samohláska *-a* v akuzatívne singuláru sledovaných tvarov feminín deklinačného typu *baba*, o ktorej podrobnejšie píšeme v nasledujúcej podkapitole.

Na území slovenského národného jazyka sa za praslovanské **ɛ* v krátkej pozícii vyskytujú jednoduché otvorené samohlásky *a*, *ä*, *e* a diftongy *ja*, *je*, napríklad *desať*, *zať*, *mäso*, *mĭaki*, *d'evĭat'* a iné. V dlhej pozícii sú spravidla reflexy *ja*, *jä*, *á*, *a*, *ä*, *ä*, *é*, *je*, *eĭ*, *í*, napríklad v tvaroch *mesĭac*, *porĭadok*, *robĭá*, *varä*, *hasä*, *robej*, *vareĭ* a podobne (Štolc et al., 1968, časť druhá, s. 66). Za praslovanskú nosovku **ɔ* (dlhú i krátku) je vokál *u*, ktorý dokumentujú napríklad tvary *dub*, *ruka*, *zub*.

Aj na území Slovenska, presnejšie na jeho pomedzí, s ohľadom na vývin a súčasné striednice za praslovanské nosovky sa vyskytujú výnimky. Ide o ich stav v skupine goralských nárečí na Kysuciach, Orave a Spiši. Typickou črtou goralských nárečí je práve výskyt nosoviek, ktoré nie sú priamym pokračovaním praslovanských nosových hlások. Vo väčšine goralských nárečí na súčasnom území Slovenska sa nosovky zachovali iba v pozícii pred úžinovými spoluhláskami vo vnútri slova, napríklad *gɤś*, *gɤsty*, *vɔski*, *kɔsek*, *kɔdźyl'*. V dekomponovanej podobe sa vyskytujú v pozícii pred záverovými spoluhláskami alebo na konci slova, napríklad *zomb*, *kont*, *mome glymboko studňe* (v oravských nárečiach), *momy glymbokom studňe* (v spišských nárečiach) (Dudášová-Kriššáková, 2008, s. 77; Dudášová-Kriššáková, 1993, s. 71). V kysuckých goralských nárečiach sa za nosovku **ɛ* vyskytuje *yn*, respektíve *en* (v Horelici), a to v krátkej pozícii, a *ɔn* v dlhej pozícii. Uvedený stav dokumentujú tvary: *mynso*, *pynść*, *p'ynć*, *penść*, *pamenć*, *meśɔnc*, *jɔndro*, *ŕɔnzac'*. Za **ɔ*, **ɔ̄* je *ɔm(n)* a *om(n)* (opäť v Horelici a tiež v Čadečke), napríklad *mɔmka*, *zorɔmbek*, *lɔnka*, *zolɔndek* (žalúdok), *vyrombac* (Ramšáková, 2010, s. 37, 60 – 62, 67 – 68, 102 – 103, 307 – 313, 317 – 318).

V susednej skupine, v hornokysuckých pomedzných nárečiach, rovnako ako v slovenských nárečiach je za **ɔ*, **ɔ̄* v krátkej i dlhej pozícii jednotná systémová striednica *u*, napríklad *muka*, *zarubek*, *ruka*, *kupać*, *žaludek*, *truba*, *prut*, za **ɛ* > *a/ä* (spravidla po palatalizovaných perniciach so sprievodnou jotáciou) a reflex *e* (v Zá-

kopči), napríklad *m^häso*, *p^häšć*, *džešác*, *ho^hädo*, *pa^hm^hatać*, *hl^hädać*, *džakovać*, *smet*, *hovedo* a podobne. V priestore uvedených nárečí sa vyskytujú nosové samohlásky v dekomponovanej podobe iba v lexikálnych prevzatiach, napríklad *džansla*, *prendúć*, *rändlík*, *myntl'e*, *prendzel'* (Dodeková, 2002; Ramšáková, 2010). V tejto skupine dialektov sa uvedenému stavu vymyká situácia v nárečí obce Vysoká nad Kysucou. Počas nášho vlastného terénneho výskumu na horných Kysuciach (v lete 2012) sme v nárečí tejto obce, v časti Horný Kelčov, zachytili systémový výskyt samohlásky *-a* v akuzatívne singuláru feminín deklinačného typu *baba*. Rovnako je tomu v okolí Bohumína a v poľských sliezskych nárečiach.

Zo súboru dostupných archivovaných či publikovaných zdrojov, ako sú archív dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV v Bratislave, *Atlas slovenského jazyka I – IV* (1968, 1978 a 1981, 1978 a 1981, 1984), práce Maľeckeho a Nitscha (1934), Dejnu (1953) či kolektívne dielo *Mały atlas gwar polskich – Tom VI* (1963), ktorých cieľom bol tiež výskum vyššie opisovaných javov aj v lokalite Vysoká nad Kysucou, disponuje zápisom rovnakého stavu v nárečí tejto lokality iba archív dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV v Bratislave. Údaje zachytené vo Vysokej nad Kysucou sú datované 8. 7. 1949 a nachádzajú sa v dôsledne vypísanom Dotazníku pre výskum slovenských nárečí (Eugen Pauliny a Jozef Štolc, 1947). V liste číslo 78 pri otázke číslo 608 sa nachádza odpoveď na skúmaný tvar akuzatívu singuláru substantív a adjektív feminín s príslušným nárečovým zápisom *boža voła* (božiu vôľu). Avšak s tým rozdielom, že ide o tvar feminín deklinačného typu *ňedžel'a* (za pôvodné *ja*-kmene, ako je to na území súčasného českého i poľského Sliezka), ktoré sme súčasným výskumom zatiaľ nepotvrdili (respektíve nevyvrátili), keďže cieľom terénneho výskumu nebolo sledovanie opisovaného javu.

Detailne a interpretačne

Východiskovou materiálou bázou pre vedecky fundovanú a ucelenú nárečovú monografiu Adolfa Kellnera *Východolašská nárečí I, II* (1946, 1949) bol autorov vlastný nárečový výskum v oblasti českého Tešínska a v priľahlých oblastiach v období od októbra 1937 do júna 1938 (podrobnejšie Kellner, 1946, s. VII). Autorov objektívny a prísne vedecký výskum sa odzrkadlil v detailnom výklade o gramatickej štruktúre dialektov na vymedzenom území. Pri výklade o stave striednic za praslovanské nosové samohlásky sa autor opiera o členenie skúmanej nárečovej oblasti do štyroch typov – typu *-a*, *-e*, *-ym/-ym*, *-ę* (Kellner, 1946, s. 52 – 53; 1949, s. 11).

Skupinu nárečí **typu -a** predstavujú dialekty spravidla v oblasti Bohumínska v obciach Bohumín, Kopytov, Pudlov, Skřečoch (s osadou Nová Ves), Šunychel, Věřňovice a Vrbice, kde „houževnatě se drží *-a* – jistě vlivem českého sousedství“ (Kellner, 1949, s. 11). Uvedenú striednicu za **ę* v nominatívne a akuzatívne singuláru neutier pôvodných *nt*-kmeňov a za **o* v akuzatívne singuláru tvarov feminín dokumentujú tvary: *ćela*, *koźla*, *proša*, *gų śa*,..., *krova*, *robota*, *byda*, *vidźol pěkno břoza* (Kellner, 1946, s. 54 v bode 69.4), *vedže za jedna rýnka*, *pujda za ta voda*, *neše trova*, *mo dobro džeucha* (Skřečoch), *ma malo izbečka* (Šunychel), *vařila múnčno polyřka* (Věřňovi-

ce) (Kellner, 1949, s. 21, 36; Kellner, 1946, s. 53 v bode 69.1.d, s. 54 v bode 69.4, s. 147). Tvarom na *-a* konkurujú tvary končiace na *-ym*. V Pudlove je spravidla *za ta voda, přinýsla pylno trovníca* a iné, oproti zriedkavejšiemu tvaru *krovym,...* V osadách Vrbice a Dobratice „je sice pravidlem už iba *krovym, kozym,...*“ (Kellner, 1949, s. 11 a 12; Kellner, 1946, s. 52 v bode 69.1.b, s. 54 v bode 69.4), ale neutrá vystupujú vo Vrbiciach v podobe s *-a*, napríklad *céla, gříba, proša, kozla*, opäť oproti *-ym* v Dobraticiach (v časti susediacej s Komornou Lhotkou), ale tiež s *-a*, napríklad *džifča, Dybošča* a iné (Kellner, 1946, s. 52 v bode 69.1b). Striednica *-a* je tiež v akuzatívnej singuláre tvarov feminín deklinačného typu *studňa*, napríklad *hédželým/hédžela,...* (Kellner, 1946, s. 149). Výnimkou sú slová *mšo, večero, víl'ijo, Subil'ijo*, v ktorých sa vyskytujú striedavo striednice *-úm, -ým* či *-e* a tiež substantíva, „ktorá odsouvají koncovou samohlásku v nom., je odsunuta koncovka též v akus., na př. *olš, žým, kúmedyj,...*“ (ibid.).

Striednica *-a* (zo staršieho *-am* v slovách napríklad *nesam, pišam*) sa vyskytuje v prechodných česko-poľských nárečiach na území Čiech aj v tvaroch prvej osoby singuláru indikatívu prézenta typu *pujda, vídza, kuřa* a iné. Takýto stav je v Kopytove, v ktorom sa vyskytujú aj koncovky *-ym* alebo *-úm*. V Kopytove a Šunách je pravidlom reflex *-a* iba v prehovore najstarších obyvateľov: *jo byda, pujda, péča, rosna, čyrřpa, piřa, valcuja, nesam, kuřa, muřa, mřuva, nerozuřna, vídza, ...* a tiež v type *rozumřa*, ale Kellner uvádza aj tvary opäť s konkurenčnou striednicou, napríklad *ým, volům*. „Koncovka *-a* v 1. os. sg. byla patrně dřívě rozřřřena i v některých jiných obcích na Bohumínsku. Její stopy se dodnes drží ve Věř., odkud znám tvary *jo myřla, jo džynkuja* (||piřým...“ (Český jazykový atlas 5, 2005, s. 139; Kellner, 1949, s. 36 v rámci poznámky, s. 170; podrobnejšie Kellner, 1946, s. 53 v bode 3). Obdobná situácia je v Šunychlu v prehovore starej generácie nositeľov miestneho dialektu.

Analýzovaný **typ -a** (za pôvodné krátke **o*) v akuzatívnej singuláre feminín sa vyskytuje na území súčasného Poľska v skupine sliezskych nárečí, v obciach Krzyżanowice, Roszków, Rudeszwałd, Chałupki, Olza, Buków, Bluszczów, napríklad *veda ta čorno krova*, pričom tento typ presahuje do oblasti s *-am* (túto skutočnosť Dejna zachytil v lokalita Nędza, kde predovšetkým mladá generácia disponuje obidvoma reflexmi, napríklad *řpam* aj *potrařa, byda...*). Nárečie týchto obcí „zachovuje na miestsu krátkiej nosówki w wygłosie *-a*, podczas gdy ta sama głoska wewnątrz wyrazu przeszła w *ř*: *vídza ta rynka*. W pozycji wygłosowej więc archaiczna postać kontynuantu **o* zachowała się tu także dłużej niż w środku wyrazu“ (Dejna, 1953, s. 130).

Na území lašských nárečí, v linii obcí Branica (Branice), Bobořuski (Boboluszki), Wódka, Kraścielowo (Chruścielów), Nasiedle, Jakubowice, Uciechowice, Wehowice (Wiechowice), Ściborzyce, Petrzacin (Pietraszyn), Szamarzowice (Samborowice), Krzenowice (Krzanowice), Borzucin (Borucin), Bolesław, Owsiszczce, Chałupki Owsiskie, Petrowice Wielkie, Bieńkowice a Tworków je takisto striednica *-a* za **e*, ale „*-a* jest takim samym nieprzegłoszonym kontynuantem jak wewnątrz wyrazu: *řata, ćelata*“ (ibid.). V linii obcí Krzyżanowice, Roszków, Rudeszwałd, Chałupki, Olza, Buków a tiež Bluszczów, „tak samo brzmiące *-a* jest wynikiem odnosowienia *ą* tego typu, co w *vídza ta krova*. Konsekwentność wymiany **e* na *-a* w typie *ćela* jest więk-

sza niż w pozycjach śródwyrazowych zapewne przez analogię do *ćelata*, gdzie nie było warunków na przejście *a* w *e*“ (Dejna, 1953, s. 133).

Ako sme už uviedli v predchádzajúcej podkapitole, pri sledovaní nárečovej situácie na celých horných Kysuciach sme s istotou systémový výskyt **typu -a** zaznamenali iba v dialekte Vysokej nad Kysucou v časti Horný Kelčov v tvaroch akuzatívu singuláru feminín deklinačného typu *baba*, napríklad *maľi koza, pošľi dojic koza, na ta svadzba, našo cetka brala voda, mamka prenajimali izba* (zvukový záznam z výskumného archívu autorky). Domnievame sa, že reflex *-a* vo flexii v tvaroch uvedenej skupiny feminín by mohol byť dôkazom skutočnosti, že osada bola osídlená aj obyvateľmi zo sliezskeho územia. Tento predpoklad by mohla posilniť (následne potvrdiť) aj jazyková situácia v tvaroch adjektív feminín, v ktorých došlo k pravidelnej systémovej zmene *ā* na *o* v nominatíve singuláru a ktorý dokumentujeme z Horného Kelčova tvarmi: *jo sam hluchojako peň, hľiňano dlaška, starosvecko baba, pekno šumňizerno baba, novo učitelka, malo jama, mal'enko Zogoranka, dreveno chalupka*. Takýto stav je nielen v kysuckých goralských nárečiach, napríklad *skromno pykno baba, zdrovo džyfka, je vynksyjso, zedrito aľe šumno baba, dobro bapka*, ale tiež v dialektoch českého Tešínska, napríklad *pekno břoza, dobro baba, můnčno polyfka, dobro džeuca, malo izbečka, mokro trova* (Balhar et al., 2005, s. 139, 142; Kellner, 1946, s. 13 v bode 9. 3, 53 – 56, 155) a v skupine poľských sliezskejších nárečí na súčasnom území Poľska, napríklad *ta čorno krova, vídžol pekno břoza, mo dobro džeuca, přiňysla pylnoj trovńica* a podobne (Dejna, 1953, s. 131). Avšak s rozdielom, že v skupinách sliezskejších nárečí na súčasnom českom i poľskom území je uvedený stav totožný so stavom v akuzatíve singuláru tvarov adjektív feminín.

Napokon, v danej lokalite sme počas nášho výskumu zaznamenali striednicu *-a* tiež v nominatíve i akuzatíve singuláru v tvaroch adjektív neutier: *bela maslo, maslo bylo take bela, oparena maslo, čista zbože, prišlo zla počase, veš take něco stera* za pôvodné **-oje*. Nárečový záznam z danej obce, ktorý je deponovaný v archíve JÚLŠ SAV v Bratislave, takisto dokumentuje rovnaký stav v uvedených tvaroch: *dobra dzeca, boža požehnaňe* (dobré dieťa, božie požehnanie) (porov. vyplnený Dotazník pre výskum slovenských nárečí, 1947, z 8. 7. 1949 vo Vysokej nad Kysucou, list číslo 78, otázka číslo 610).

Jazykový materiál z Horného Kelčova poukazuje na nutnosť nielen opísať súčasný stav nárečového systému v tejto lokalite, ale predovšetkým hľadať a vysvetľovať podstatu jeho historických vývinových procesov. Je výzvou pre ďalšie dialektologické bádania na horných Kysuciach.

Typ babým sa vyskytuje v priestore nárečí Jablunkovska (okrem Jablunkova), v úzkom pruhu juhozápadnej (podbeskydskej) časti Tešínska (Tyra, Komorní Lhotka, Dobratice, Dolní Tošanovice) a väčšinou na Fryštátsku (Heřmanice, Záblatí, Němcká Lutyně, Poľská Lutyně, Rychvald, Závada, Dětmárovice, Petrovice, Prstná, Dolní Marklovice). V tejto oblasti je tiež **typ čelým**, ktorý je na ústupe a v Jablunkovsku sa vyslovuje s *n* podľa nepriamych pádov: *čelým, džyfčým, gřybým, kurčým, Kozulčým* (Mosty u Jablunkova), *Pyškulčým* (Dolní Lomná), *břýmým, plyným* (Návší). V dialekte obcí Vrbyce a Dobratice je pravidlom akuzatív feminín so striednicou *-ym* (*kro-*

vym, kozym,...), avšak tvary neutier dokumentujú vo Vrbici striednicu *-a* (*čela, gříba, proša, kozla*) a v lokalite Dobratice (*džifča, Dybošča...*)“ (Kellner, 1946, s. 52).

Striednica -e, napríklad v tvaroch *čele, kuře, proše, raíme, krove, trove, izbe, godžine, troche, v ňedzele, vyljy te špetnũm vode, mũm jany jedne cere*, je systémovým reflexom v lokalitách Orlová, Petřvald, Bártovice, Horní Datyně, Václavovice, Horní Bludovice, Horní a Dolní Soběšovice, Horní a Dolní Domaslavice, Horní Tošanova, Hnojník, Smilovice, Oldřichovice, Bystřice (zčásti), Vendryně, Horní Líštná, Puncov, Těšín, Louky, Fryštát, Orlová a tiež v Jablunkove (Kellner, 1946, s. 52 – 53).

Takisto v priestore kysuckých goralských nárečí je **typ -e** v tvaroch feminín v akuzatíve singuláru pôvodných *a-* i *ja-*kmeňov deklinačných typov *baba* a *ňedžela*: *paňicke/paňičke, džyfke, krove, kympe, cebule, cygaret'e, chví'e*. Obdobná situácia je v tom istom páde v tvaroch neutier deklinačných typov *poľe* a *čel'e*: *more/moře, pozegnaňe, tropyňe, gazdovaňe, kos' yňe, s' oc' e*. V skupine hornokysuckých pomedzných nárečí je taká istá situácia: *more, zdrave, šoce, ščasce, džafčel/džefčel/džyfče, žrebíe, práše*. Napokon, divergencia sa objavuje už v spomínaných hornokysuckých pomedzných nárečiach v tvaroch deklinačných typov *baba* a *ňedžela* so systémovou striednicou *-u* v akuzatíve singuláru: *širotu, kobyľu, babu, kachličku, kašu, fšu* (Ramšáková, 2010, s. 156 – 158, 180 – 182, 186 – 188). Navyše, v priestore kysuckých goralských nárečí výnimku predstavuje tiež dialekt obce Oščadnica. V tvaroch akuzatívu singuláru feminín deklinačného typu *baba* sa nám v nárečí tejto obce za nosovku **o* potvrdil výskyt velárneho *-ə* (po spoluhláskach *d, t, n, l, c* a po obojakých spoluhláskach) *a-*ového timbre (Ramšáková, 2010, s. 40 – 41, 304 – 305), napríklad *lavə s foršta, mel'i svojom robotə, daľi pot ta glove, za ta furə, ale obezryc' furmanke*. Pritom niektoré súčasné výskumy ukazujú na výskyt otvoreného *a* v spomínaných tvaroch.

Na území Poľska zachytil Dejna (1953, s. 133) reflex *-e* v lokalite Baborów, z ktorej dokumentuje situáciu dokladmi: *čele, koče, kuře, praiše, mladže* a iné.

Striednicu -ę dokumentujú tvary *čele, zgrybę, dofkę, gromadę, gũrę,...* a ktoré má Kellner doložené iba z Nýdku (revír Hluchová). V časti osady smerom k osade Bystřice a pod Čantoryjí je *čele, kuře, hašpe, rynke, trove* a podobne (Kellner, 1946, s. 52).

Uvádzanú situáciu reflexov za **ę* a **o* na konci slov v tvaroch feminín a neutier sledovaných deklinačných typov, prvej osoby singuláru prézenta sloviess tiež dokumentujú: nárečové texty A. Zaręby z Krzyżanowic (1961, s. 78 – 79), napríklad **typ -a** dokumentujú nasledujúce tvary: *za chwila* (za chvíľu), *šej baba i džeći ratovać, ty tyłko svoja baba i džeći, wżon katol'icko wvara na šebe, mo lepšo wymofka, jo se muša* (musím) a iné; Małecki a Nitsch (1934) z lokality Mszana: *pekala/peča, tũuka/tũča, moga* (porov. mapu č. 480, typ 1. p. sg. pni na guturalną: *piekę, mogę...*), *kořa* (porov. mapu č. 492, typ 1. p. sg.: *kopię, sypię*), *śedza* (mapa č. 498, 1. p. sg. *siedzę* (ewent. *widzę*)). Takisto aj Maly atlas gwar polskich, Tom VI (1963), zachytáva jazykovú situáciu súčasných striednic za obidve nosovky nasledovne: na mape č. 274 – nominativus sg. rzeczowników nijakich (*cielę, kurczę*) je reflex **-a** v obciach Mszana, Hanusek, Bełk, Jakubowice, reflex **-ym** dokumentuje z Tešínska v obci Komorná Lhotka, striednicu

-e z kysuckej obce Vysoká pri Čadci; mapa č. 275 Accusativus sg. rzeczowników żeńskich (babę, krowę) uvádza striednicu *-a* v obciach Olza, Mszana, Rudziniec, Hanusek, Bełk, Solec, Śmicz, Sowczyce, Lubsza, Dziadowa Kłoda, Laski, Kraszewice, typ *-ym* je opäť v nárečí obce Komorná Lhotka a reflex *-e* v kysuckých obciach Vysoká a Čierne pri Čadci, vo Wisle (v Poľsku) a Karvinej. Mapa č. 276 Accusativus sg. rzeczowników żeńskich (studnię) dokladá reflexy *-a* v Olza, Mszana, Bełk, Rudziniec, Hanusek, Sowczyce, Laski a *-e* vo Vysokej a v Čiernom na Kysuciach, v Šumperku a Karvinej. Napokon mapa č. 280 1. sg. praes. (biorę, niosę) dokumentuje striednicu *-a* v lokalitách Olza, Mszana, Bełk, Rudziniec, Hanusek a Dziadowa Kłoda.

Záver

Rozdiely v čase nám často unikajú, ale rozdiely v priestore bijú do očí. Geografická rôznosť bola prvým, čo si lingvistika uvedomila. Táto rôznosť určovala počiatočnú podobu vedeckého skúmania v jazyku. A to aj u Grékov, ktorí sa zaoberali iba rozmanitosťami jednotlivých helénskych dialektov. Avšak to iba preto, lebo ich záujem takmer neprekračoval hranice vlastného Grécka (Saussure, 1989, paragraf 261, 262).

I napriek tomu, že ani my sme nechceli „chodiť po cudzích chotároch“ a chceli sme sledovať jazykovú (nárečovú) situáciu v dvoch vývinovo odlišných skupinách nárečí (v hornokysuckých pomedzných a kysuckých goralských dialeктоch) na území jedného politicko-administratívneho, hospodárskeho a kultúrneho celku, náš bádateľský rozmer sa nevyhnutne rozšíril. Pri postihovaní vývinových zmien a procesov v deklinačných paradigmách v nárečí uvedených skupín dialektov sme sa nezaobišli bez poznatkov o stave v sliezskopol'ských a poľských sliezskych nárečiach (pozri poznámky pod čiarou č. 3 a 4) na území súčasnej Českej republiky i Poľska. A ani sme sa nemohli zaobišť. Administratívne hranice nie sú jazykovými (nárečovými) hranicami, a tak sledované skupiny dialektov sú si bližšie, ako by sa na prvý pohľad zdalo.

K vypracovaniu tohto príspevku nás viedlo naše tvrdenie o systémovom výskyte reflexu *-a* za **ǫ* v akuzatívne singuláru feminín typov *baba* a *ńedźeł'a* v nárečí obce Oščadnica (Ramšáková, 2010, s. 317), napríklad *zańesła hora pot perina zagroc', ručničeg mi dala na glova, nakuřilo s'ńega na loźńica na perina, vełko povodeń vz'yno ta lava co byla bez voda* (Ramšáková, súkromný archív, zvuková nahrávka, leto 2008; magnetofónový záznam z roku 1984 deponovaný v archíve Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave). Sme presvedčení, že potvrdenie, respektíve vyvrátenie jeho výskytu je len otázkou času. Zatiaľ sme však aj vďaka našim neoblomným oponentom a vďaka pomoci odborníkov – dialektológov dospeli k už dávno objaveným poznatkom o systémovom výskyte vokálu *a* za **ǫ*, **ę* v akuzatívne singuláru feminín a neutier v sliezskopol'ských a poľských sliezskych nárečiach. Vďaka trpezlivosti a ochote informátorov z Horného Kelčova (Vysoká nad Kysucou) na horných Kysuciach, ich zmyslu pre duchovné hodnoty a ich zachovanie pre nasledujúce generácie, sme získali materiál, ktorý ukázal, že striednica *-a* za praslovanskú nosovku **ǫ* v tvaroch akuzatívu singuláru feminín deklinačného typu

baba je systémovým javom v morfolologickej štruktúre dialektu tejto lokality, čo napokon potvrdil aj deponovaný, šesťdesiatštyri rokov starý zápis.

Často nebadateľný detail, pre niekoho nezmyselný, pre iného impulz na hľadanie pravdy o ňom, nás nakoniec môže viesť k neočakávaným a predsa už len k dávno objaveným poznatkom.

Legenda:

A – ucelený územný celok s výskytom hornokysuckých pomedzných nárečí

B – ucelený územný celok s výskytom kysuckých goralských nárečí

C – ucelený územný celok s výskytom sliezskopoľských nárečí s typom *-a* (Kellnerov výskum)

D – ucelený územný celok s výskytom poľských sliezskych nárečí s typom *-a* (Dejnov výskum)

Literatúra

BALHAR, Jan – JANČÁK, Pavel et al.: *Český jazykový atlas*. I. 1. vyd. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1992. 428 s. 159 obr. tab. map.

BĚLIČ, Jaromír: *Přehled nářečí českého jazyka (s mapkou)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1968. 98 s.

DEJNA, Karol: *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*. Część II. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe 1953. 270 s. + 16 map.

DODEKOVÁ, Eva: *Charakteristika nářečové terminologie Turzovky*. Rigorózná práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2002. 154 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Goralské nárečia*. Bratislava: Veda 1993. 176 s.

- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia: *Kapitoly zo slavistiky. 2.* Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 95. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2008. 312 s.
- ĐURICOVÁ, Adela: *Morfologický systém kysuckých goralských nářečí.* Diplomová práca. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2002. 137 s.
- KELLNER, Adolf: *Východolašská nářečí I.* Brno: Dialektologická komise při Matici moravské v Brně 1946. 255 s.
- KELLNER, Adolf: *Východolašská nářečí II.* Brno: Dialektologická komise při Matici moravské v Brně 1949. 337 s. 5 máp.
- KRAJČOVIČ, Rudolf: *Vývin slovenského jazyka a dialektológia.* 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.
- LAMPRECHT, Arnošt: *České nářeční texty.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1976. 432 s. + mapa.
- LAMPRECHT, Arnošt: *Praslovanština.* Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně – Filozofická fakulta 1987. 199 s.
- MAŁECKI, Mieczysław – NITSCH, Kazimierz: *Atlas językowy polskiego Podkarpacia. Część 1.* Mapy. Kraków: Polska akademja umiejętności 1934. 500 máp.
- Mały atlas gwar polskich. Tom VI. Część I: Mapy 251 – 300 i 2 mapy pomocnicze.* Opracowany przez pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1963.
- Mały atlas gwar polskich. Tom XIII. Indeksy i źródła.* Opracowany przez pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kierunkiem Mieczysława Karasia. Wrocław – Warszawa – Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1970. 225 s.
- RAMŠÁKOVÁ, Anna: *Opis zvukovej a tvaroslovnej roviny hornokysuckých pomedzných a kysuckých goralských nářečí.* Dizertačná práca. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied 2010. 378 s.
- SAUSSURE, Ferdinand: *Kurs obecné lingvistiky.* 2. vydanie. Praha: Academia, nakladatelství Akademie věd České republiky 1996. 469 s.
- SEDLÁČEK, Jan: Přípravy k slovanskému jazykovému atlasu. In: *Naše řeč*, 1961, roč. 44, č. 5 – 6, s. 169 – 173.
- ŠTOLC, Jozef et al.: *Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 314 s. – *Časť druhá. Úvod – komentáre – materiály.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 200 s.
- ŠTOLC, Jozef: *Atlas slovenského jazyka. 2. Flexia. Časť prvá. Mapy.* Bratislava: Veda 1981. 316 s. – *Časť druhá. Úvod – komentáre.* Bratislava: Veda 1978. 192 s.
- Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa.* Moskva: Nauka 1965. 272 s.
- ZARĘBA, Alfred: *Śląskie teksty gwarowe (z mapką).* Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe – Oddział w Krakowie 1961. 160 s. + 1 mapa.
- ŽIGO, Pavol: *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov.* Prednáška v rámci cyklu prednášok Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV. Bratislava 4. 12. 2012a.
- ŽIGO, Pavol: *Analógie a anomálie v substantívnej deklinácii slovanských jazykov.* 1. vyd. Bratislava: Veda 2012b. 176 s.